

HOOFSTUK 3

DIE ADOLESENT MET GESIGGESTREMDHEID EN DIE NORMALE ADOLESENT SE ONTWIKKELING EN VERHOUDING MET SY GESIN

3.1 Inleiding

In hierdie hoofstuk sal daar gefokus word op adolessensie as lewensfase, die normale adolessent en dié met gesiggestremdheid se ontwikkeling, asook die invloed van die drie belangrikste sisteme in die adolessent se leefwêreld, naamlik die huis, skool en portuurgroep.

3.2 Adolessensie as lewensfase

Adolessensie is die ontwikkelingsfase tussen die individu se kinderjare en volwassenheid en strek vanaf puberteit op ongeveer 11 of 12 jaar tot die laat tienerjare op ongeveer 19 jaar (Dacey & Kenney, 1997:23). Volgens Peterson (1996:348) is die dertiende verjaardag een van die mees betekenisvolle herdenkings in die moderne persoon se lewe. Hierdie verjaardag word as die merkteken van die transformasie vanaf kind na adolessensie beskou. Met hierdie oorgang word 'n nuwe stel voordele en bevels, gekombineer met die sosiale status van semi-volwassenheid, verkry. Die ouderdom dertien is ook die voorloper van groot fisiese en psigiese veranderinge in die puberteitsjare. Tydens hierdie tydperk sal die liggaam bykans onherkenbaar groei en verander. Nuwe psigologiese kapasiteite, wat van 'n seksuele en ideologiese identiteit tot die ontwikkeling van gesofistikeerde, logiese denke varieer, sal verkry word. (Vergelyk Vaughan, 1995:9.)

Peterson (1997:348) is van mening dat die meeste van bogenoemde veranderinge wat tydens hierdie puberteitsjare plaasvind, gewens is. Hierdie adolessensie-periode is egter nie altyd vry van pyn, stres en verwarring nie. Die emosionele reaksie ten tyde van die dertiende verjaardag is geneig om een van ambivalensie te wees. Ten spyte van die gretigheid om die geleentheid en genoeg van hierdie opwindende periode van groei te smaak en te geniet, word baie pre-adolessente deur vertwyfeling en angstigheid gehinder. Laasgenoemde angstigheid en vertwyfeling sluit die volgende in: "Sal ek gewild wees by my maats?"; "Sal my meer volwasse liggaam aantreklik gevind word?"; "Sal ek die regte besluite kan neem?"; "Sal ek in staat wees om stresvolle situasies soos hoër opleiding, dans en afsprake te hanteer?"

Vroeëre skrywers, soos G.S. Hall (1904), Sigmund Freud (1935) en Blos (1976/1979), wat deur Balk (1995:8), Lefrancois (1995:549) en Thom (1990:395) aangehaal word, het adolessensie as 'n tydperk van "storm en drang" beskryf. Abnormale gedrag en emosionele probleme is as normaal vir hierdie

tydperk beskou. Hul siening word vandag nie meer onvoorwaardelik aanvaar nie. Vir die meerderheid adolessente is hierdie 'n opwindende, aangename tydperk van ontwikkeling en uitdagings, gevul met nuwe emosies, verantwoordelikhede, verwagtings en vriendskappe. (Vergelyk Balk 1995:8-9; Kimmel & Weiner, 1995:2; Koenes & Karshmer, 2000:271 en Lefrancois, 1995:502.)

Volgens Koenes & Karshmer (2000:269) is adolessente met gesiggestremdheid onderhewig aan 'n unieke stel uitdagings wat 'n groot impak op die algehele verstandelike en emosionele gesondheid van die individu kan hê. Behalwe om die ontwikkelingstake tydens adolessensie suksesvol te bemeester, stel gesiggestremdheid op sigself verdere vereistes en uitdagings aan die adolessent.

Truan & Trent (1997:301) is van mening dat gesiggestremdheid as sulks groot verliese vir die individu inhou, naamlik verlies aan sielkundige sekuriteit, basiese vaardighede, toegang tot kommunikasie, bewustheid van huidige gebeurtenisse en status, sowel as persoonlike en fisiese verliese. Cutsforth (in Truan & Trent, 1997:301) argumenteer dat die samelewing vir emosionele probleme verbonde aan gesiggestremdheid verantwoordelik is, as gevolg van hul vooroordele teenoor hierdie mense. Cohen (in Truan & Trent, 1997:301) stem saam met Cutsforth en dui aan dat siende persone dié met gesiggestremdheid as ongelukkig, kwaad en hulpeloos voorstel.

Uit bogenoemde is dit duidelik dat die kind met gesiggestremdheid, en soveel te meer die adolessent met gesiggestremdheid, se ontwikkeling as gevolg van sy gestremdheid geaffekteer word. Ten einde suksesvol tot volwassenheid te ontwikkel, is dit vir die adolessent nodig om sekere ontwikkelingstake te bemeester. Die ontwikkeling van die normale adolessent sal vervolgens telkens eerste bespreek word, waarna dié van die adolessent met gesiggestremdheid sal volg. Volgens outeurs soos Kimmel & Weiner (1995), Lefrancois (1995), Muisener (1994) en Thom (1991) vind hierdie ontwikkelingstake in die volgende areas plaas:

3.2.1 Fisiese ontwikkeling

Daar is reeds gesê dat adolessensie min of meer met die aanvang van puberteit, met ander woorde fisiese en seksuele rypwording, gepaard gaan. Adolessente ervaar 'n vinnige toename in liggaamslengte en -massa, asook in die ontwikkeling van primêre en sekondêre geslagskenmerke. Volgens Kimmel & Weiner (1995:90) en Muisener (1994:61) is dit baie belangrik dat hulle hierdie veranderinge as normaal sal aanvaar, aangesien liggaamsbeeld nou verbonde is aan die ontwikkeling van die selfbeeld.

Taimer (in Peterson, 1996:351) beklemtoon die sielkundige belegging wat die adolessent in sy fisiese groei verkry, wanneer hy die volgende meld:

“For the majority of young persons, the years from twelve to sixteen are the most eventful ones of their lives so far as their growth and development are concerned. Admittedly during fetal life and the first year or two after birth developments occur still faster, and a sympathetic environment was probably even more crucial, but the subject himself was not the fascinated, charmed or horrified spectator that watches the developments, or lack of developments, of adolescence.”

Die navorser is van mening dat die sielkundige impak wat fisiese groei en ontwikkeling op 'n adolessent het, verhoog word deurdat die tiener daarvan bewus is dat die liggaam wat hy erf nadat puberteitsgroei voltooi is, dwarsdeur sy volwasse lewe essensieel dieselfde sal bly. (Vergelyk Peterson, 1996:351.)

Volgens Peterson (1996:353) is die eerste mylpaal tydens geslagsrypheid die plotselinge toename in postuur - dit staan as die puberteits-lengte-uitbarsting bekend. Hierdie onverwagte toename in lengte word algemeen aanvaar as die begin van puberteit by beide geslagte. Dacey & Kenney (1997:78) stem egter nie daarmee saam dat puberteits-lengte-uitbarsting die eerste puberteitsverandering is wat by seuns plaasvind nie (wel by meisies). Hierdie skrywers is van mening dat die veranderinge by seuns in die volgende volgorde plaasvind: eers vergroting van die testikels, verandering in die tekstuur en kleur van die vel rondom die skrotum, verhoogde groei van die penis, groei van pubiese hare en dan die puberteits-lengte-uitbarsting. Met die aanvang van puberteit het meisies 'n algemeen aanvaarde voorsprong van twee jaar bo seuns. (Vergelyk Dacey & Kenney, 1997:79 en Vaughan, 1995:9.) Hormonale veranderinge volg vinnig na die lengte-uitbarsting en stimuleer die reprodutiewe organe. Sekondêre geslagseienskappe soos borste, breë heupe, baard en 'n diep stem kom te voorskyn ten einde 'n distinktiwe verskil tussen 'n man en vrou se voorkoms aan te dui. Hierdie hormonale veranderinge affekteer ook die adolessent se gemoedstoestand. Beide die manlike hormoon, testosteroon, en die vroulike hormoon, estrogeen, word met verhoogde emosionele prikkelbaarheid verbind. Gedurende die fases van drastiese puberteitsgroei fluktueer die hormone ongereeld; dit kan 'n moontlike verduideliking vir negatiewe gevoelens en buierigheid by die adolessent bied (Peterson, 1996:353).

Volgens Peterson (1996:353) word die gaping van twee jaar tussen die twee geslagte se puberteitsgroei groei-asinchronisasie genoem. Dít is slegs een van die vele ongelykhede in die tydskedule van puberteitsgebeure. Adolessente word gewoonlik bewus van die asinchronisasie wanneer hulle hulself met mede-adolessente vergelyk. (Vergelyk Dacey & Kenney, 1997:85.) Dit kan tot bekommernis en 'n gevoel van “andersheid” by die adolessent lei. Hierdie ongelykheid in die groeiproses-gebeure binne elke individuele adolessent se liggaam (bekend as intra-individuele asinchronisasie) kan ook ang en verleentheid by die adolessent veroorsaak. 'n Voorbeeld hiervan is die tipiese groeistadium tydens

adolessensie wanneer die hande en voete vinniger as die res van die liggaam groei, sodat dit dan 'n tipe lompheid by die adolessent tot gevolg het. (Vergelyk Vaughan, 1995:10 en Peterson, 1996:353.)

Volgens Madelein van der Merwe (2003), verpleegsuster by die Pionierskool te Worcester, is daar nie 'n wesentliche verskil tussen die fisiese ontwikkeling van die adolessent met gesiggestremdheid teenoor dié van die normaal siende adolessent nie. Indien daar egter enige patologie by die kind se oë teenwoordig is, sal die oë en oogkaste as gevolg daarvan nie normaal ontwikkel nie. By sekere oogsiertes atrofieer net die een oog, wat dan meebring dat die een kant van die kind se gesig abnormaal ontwikkel of inval. Die gevolg hiervan is 'n dismorfiese (misvormde) gesigvorm. Indien gesiggestremdheid dus deel van 'n ander patologie (sindroom) is, sal dismorfisme voorkom, wat die fisiese ontwikkeling van die adolessent met gesiggestremdheid dan ook uiteraard sal beïnvloed.

'n Verdere aspek van die fisiese ontwikkeling van adolessente met gesiggestremdheid wat, volgens Van der Merwe (2003), beïnvloed word, is hul loopgang. Hul loopgang ontwikkel nie normaal nie - adolessente met gesiggestremdheid is altyd onseker en loop met skuifelpassies; dus nie armswaaiend en met selfvertroue nie. Hulle is deurgaans (bewustelik en onbewustelik) besig om hulself ten opsigte van hul omgewing te oriënteer.

Die navorser kom tot die gevolgtrekking dat die adolessent met gesiggestremdheid se fisiese ontwikkeling inherent nie van dié van die normaal siende adolessent verskil nie. Verskille wat wel voorkom, soos reeds bespreek, is by die oogkaste wat gewoonlik nie normaal ontwikkel nie en dan die gesigvorm affekteer. Hierdie adolessent se houding en die voorkoms van sy looppatroon sal ook betreklik baie van dié van die normaal siende adolessent verskil, weens die feit dat hy homself deurgaans ten opsigte van sy omgewing moet oriënteer.

Die navorser is van mening dat die liggaam ook, afgesien van suiwer fisiese prestasies, 'n belangrike rol in ander fasette van die lewe speel. Dit geld onder meer die sosiale, emosionele en selfs die seksuele sy daarvan. Dié aspekte kan moeilik van mekaar geskei word en selfs die intellektuele sy speel hier 'n rol. Daar sal nou na die kognitiewe ontwikkeling van die normale adolessent en dié van die adolessent met gesiggestremdheid gekyk word.

3.2.2 Kognitiewe ontwikkeling

Op kognitiewe vlak ontwikkel adolessente vinnig. Volgens Thom (1991:419-422) leer hulle formeel-operasionele denke aan, met ander woorde die vermoë om abstrak te dink, die werklike teenoor die moontlike op te weeg, verskillende moontlikhede teenoor mekaar op te weeg en hipoteses te vorm.

Nuwe denkvermoëns en morele waardes ontwikkel gedurende adolessensie, terwyl die persoonlikheid gevestig word. Hierdie nuwe kapasiteite kombineer met mekaar ten einde die adolessent se denke op 'n meer dramatiese wyse as wat puberteitsgroeï die liggaam verander, te transformeer. Hierdie kognitiewe veranderinge bring die adolessent se denkprosesse in lyn met dié van volwassenes en stimuleer denke ten opsigte van komplekse en abstrakte probleme. (Vergelyk Dacey & Kenney, 1997:101.) Adolessente is ook geneig om al hoe meer oor dieselfde kwessies as volwasse mans en vroue te dink en te redeneer. Hierdie nuwe belangstellings, gekombineer met die adolessent se nuwe kapasiteit vir logiese denke, gee aanleiding tot debatte ten opsigte van nuwe, opwindende en kontroversiële kwessies by die huis en skool. Terselfdertyd verhoog die adolessent se bewustheid ten opsigte van die samelewing en die toekoms, en dít, gekombineer met ryper en meer volwasse kognitiewe kapasiteite, verhoog die morele bewustheid van die adolessent (Peterson, 1996:384).

Dacey & Kenney (1997:127) is van mening dat die intellek in duidelike fases ontwikkel. In teenstelling met wat vroeër geglo is, verskil denke kwalitatief tydens kindertyd, adolessensie en volwassenheid. Ander aspekte van kognitiewe ontwikkeling is sosiale kognisie, egosentriese denke, informasie-prosessering, kritiese denke en kreatiewe denke.

Verskeie skrywers (Dacey & Kenney, 1997:101 en Peterson, 1996:384) is dit eens dat die Switserse bioloog/sielkundige, Jean Piaget (1896-1980), op die ontwikkeling van die kognitiewe strukture van die intellek gedurende die kinderjare en adolessensie gefokus het. Volgens Dacey & Kenney (1997:127) beweeg die baba en die kind deur die eerste drie fases van Piaget, naamlik die sensories-motoriese, pre-operasionele en konkreet-operasionele fases. Piaget se hoogste vlak van kognitiewe ontwikkeling is dié van formele operasies waartydens abstrakte denke gevorm word. Hierdie fase van kognitiewe ontwikkeling begin tydens vroeë adolessensie. (Vergelyk Peterson, 1996:386.)

Sosiale kognisie is 'n verdere aspek van kognitiewe ontwikkeling. Dit word beskryf as die vermoë om krities te dink ten opsigte van interpersoonlike kwessies en ontwikkel deur middel van ouderdom en ervarings. Sosiale kognisie word benut ten einde sin te maak van ander mense, asook om te besluit hoe om in interaksie met hulle te verkeer. Egosentriese denke is 'n baie belangrike deel van hierdie kognitiewe aspek van die adolessent se lewe. Egosentriese denke verwys na die tendens wanneer adolessente begin om meer van hulself te dink en meer aandag op hulself te fokus. Hierdie kenmerk, wat tydens vroeë adolessensie begin en meer prominent raak tydens middel-adolessensie, is saamgestel uit twee spesifieke faktore, naamlik verbeeldingsgehoor en persoonlike fabel. Die verbeeldingsgehoor is wanneer die adolessent homself verbeel dat almal na hom kyk. Die adolessent voel die meeste van die tyd asof hy "op die verhoog is" voor 'n verbeeldingsgehoor. Die persoonlike fabel word beskryf as 'n aspek van egosentriese denke waar adolessente stories oor hulself opmaak.

Die meeste van hierdie fabels word deur twee aspekte gekenmerk, naamlik uniekheid en onkwetsbaarheid. (Vergelyk Peterson, 1996:390 en Dacey & Kenney, 1997:114.)

Informasie-prosessering is 'n ander benadering ten opsigte van die studie van die menslike intellek. Dit verwys na die wyse waarop inligting ontvang, geprosesseer en verstaan word. Twee belangrike aspekte van informasie-prosessering is outomatiese en gekontroleerde prosessering. Outomatiese prosessering word beskryf as die prosedure wat tydens konsekwente situasies plaasvind, wat baie moontlikhede vir inoefening voorsien, byvoorbeeld met die bestuur van 'n motor. Hierdie prosedures word deur spoed gekenmerk en is moeiteloos. Gewoonlik word dit ook makliker en vinniger met oefening.

Gekontroleerde prosessering, aan die ander kant, sluit die manipulasie van nuwe informasie in. Dit impliseer dat bewustelike aandag tydens 'n taak benodig word (Dacey & Kenney, 1997:115-116).

Dacey & Kenney (1997:117) is van mening dat die vermoë van informasie-prosessering met ouderdom ontwikkel en verbeter, hoewel nie in fases soos ander kognitiewe funksies nie. Adolessente het 'n groter vermoë om van geheue-strategieë en ander informasie-prosesseringstegnieke gebruik te maak as jonger kinders. Die meeste ouer kinders het ook meer informasie geleer as jonger kinders. Dit dra daartoe by dat hul vermoë om metafore te verstaan, asook om tussen twee stellinge te onderskei, groter is.

Kritiese denke beteken om 'n oordeel te fel nadat 'n situasie geassesseer is. Die integrasie van verskeie vaardighede help die individu om 'n oordeel te kan fel. Kritiese denke kan omskryf word as die vermoë om logies te dink, om daardie logiese denke dan tydens die assessering van 'n situasie toe te pas, asook om daarna oordeelkundige besluite te neem. Aangesien vroeë adolessente die formeel-operasionele fase van intellektuele ontwikkeling binnegaan, word hulle meer bevoeg om krities te kan dink as kinders (Dacey & Kenney, 1997:119).

Volgens Dacey & Kenney (1997:127) sluit kreatiewe denke diverse denke, vloeiendheid, buigsaamheid, oorspronklikheid en afgeleë assosiasies in. Tydens adolessensie is die verstaan en gebruik van metafore 'n belangrike aspek van kreatiewe denke. Konvensionele onderwys plaas gewoonlik 'n demper op leerders se bereidwilligheid om kreatiewe en metaforiese denke op die proef te stel.

Die navorser kom tot die gevolgtrekking dat die woord *kognitief* in die sin van *verstaan*, *waarneem*, *memoriseer*, *beredeneer* en *bedink* gebruik word, en dat dit dus hoofsaaklik met die verkryging en verwerking van kennis te doen het. Die intellek van die mens veronderstel die vermoë om die hoër kapasiteite van die verstand te aktiveer. Dit sluit die vermoë om nuwe situasies die hoof te bied en om ingewikkelde probleme te begryp of op te los, in.

Van der Poel (1997:145) is van mening dat die kind met gesiggestremdheid sy posturale mylpale in min of meer dieselfde fase van ontwikkeling as die siende kind bereik. Agterstande kom egter voor met betrekking tot self-geïnisieerde bewegings soos strek, manipulering, kruip en loop as gevolg van 'n verlies aan visuele stimulasie. Dit beperk die kind se interaksie met sy omgewing, aangesien die onaangeroerde persepsuele modaliteit nie voldoende kompenseer vir die verlies aan visie nie. Van der Merwe (2003) stem hiermee saam en voeg by dat die adolessent met gesiggestremdheid nooit hierdie agterstande inhaal nie. Dit moet aangeleer word, deur byvoorbeeld op 'n gereelde basis arbeidsterapie te kry. Hierdie adolessent ondervind 'n verdere probleem met abstrakte denke, aangesien dit nie gevoel kan word nie. Konkrete dinge kan egter gevoel en dus verstaan word. Die navorser kom tot die gevolgtrekking dat die adolessent met gesiggestremdheid wel 'n persepsie ten opsigte van konkrete dinge kan vorm, maar nie van die abstrakte nie.

'n Volgende belangrike ontwikkelingstaak van adolessensie is om 'n persoonlike waardestelsel te ontwikkel. Die morele ontwikkeling van die normale adolessent en dié met gesiggestremdheid sal vervolgens bespreek word.

3.2.3 Morele ontwikkeling

Tydens adolessensie ontwikkel elke individu 'n waardesisteem wat aan hom die vermoë gee om tussen reg en verkeerd te kan onderskei. Hierdie proses word deur Thom (1991:427) en Louw, Van Ede & Louw (1998:464) as een van die belangrikste ontwikkelingstake van adolessensie beskou. Louw, *et al.* (1998:464) voer aan dat aangesien adolessente se sosiale betrokkenheid toenemend uitbrei, 'n persoonlike waardestelsel riglyne vir hul gedrag verskaf en hulle help om sosiaal en moreel verantwoordelike gedrag te openbaar.

Alhoewel kinders bekwaam is om moreel korrek op te tree, is die meeste nog nie in staat om te dink wat moraliteit werklik beteken totdat hulle adolessensie bereik het nie. Daar is 'n essensiële verband tussen 'n persoon se denkwyse en sy morele waardes. Kognitiewe veranderinge by die adolessent moedig gewoonlik ook spirituele groei aan. Daar kan gesê word dat moraliteit uit twee dele bestaan, naamlik wat ons dink ten opsigte van ons gedrag teenoor ander (morele oordeel) en of ons gemotiveer is om op te tree soos ons glo ons moet (Dacey & Kenney, 1997:132).

Onder die talle ontwikkelingsteorieë wat bestaan, is daar ook Kohlberg se ontwikkelingsteorie. Hierdie teorie leen homself tot verskeie kategorieë. Dit is al beskryf as 'n tipe filosofie (Locke, 1986:21-39), 'n ontwikkeling op die kognitiewe teorie van ontwikkeling (vergelyk Weinreich-Haste, 1983:5 en Peterson, 1996:393), die manier waarop mense leer om met andere saam te leef (Delfos, 1998:44-45), 'n basis

van morele opvoeding (Leming, 1986:245-263) en 'n waardevolle teorie wat implikasies vir die opvoedkundige vorming van die skoolgaande kind inhou (Bergling, 1981:13).

Verskeie skrywers (Dacey & Kenney, 1997:136, Louw, *et al.* 1998:465 en Peterson, 1996:393) stem saam dat Kohlberg gefokus het op die ontwikkeling van morele redenering, die veranderinge en transformasies wat oor tyd plaasvind en hoe die adolessent morele en wetlike reëls, regte en verpligtinge - en veral ook die aard van geregtigheid - verstaan, interpreteer en integreer. Kohlberg se teorie bestaan hoofsaaklik uit drie vlakke met twee stadiums elk. Die navorser sal dit vervolgens bespreek en ook in tabelvorm illustreer (sien tabel 3.1):

Die ses stadia van morele redenasie is in drie vlakke opgedeel. Beide die drie vlakke en die ses stadia is hiërargies gestruktureer, met ander woorde elke stadium of vlak is afhanklik van die vorige een. Die eerste vlak is die pre-morele of pre-konvensionele vlak. Hierdie vlak word gesien as iets wat buite die self geskied. Morele redenering het dus met opdragte, reëls en druk wat van buite kom, te make. Daar word probeer om uiterlike straf te vermy en vir goeie optrede beloon te word of gunste in ruil daarvoor te ontvang. Tydens die eerste stadium sal die reaksie bepaal word deur wat die kind dink die straf van hoër gesagfigure gaan wees as hy verkeerd optree. In stadium twee sal die reaksie bepaal word deur die beloning wat die kind dink hy gaan verwerf. Dus word hierdie vlak se morele redenasievermoë deur straf en beloning beïnvloed. (Vergelyk Dacey & Kenney, 1997:137; Louw, *et al.* 1998:465-466 en Peterson, 1996:394.)

Tydens die tweede vlak, konvensionele moraliteit, verskuif die klem van die verwagte reaksie na dit wat die sosiale orde in stand gaan hou, of wat deur ander individue goedgekeur gaan word. 'n Voorbeeld hiervan is dat mense byvoorbeeld nie sleg sal dink van 'n getroude man wat medisyne steel om sy vrou se lewe te red nie. Hulle sal juis sleg van die man dink indien hy dit nie - om sy vrou se onthalwe - doen nie. Stadium drie word gekenmerk deur die feit dat die persoon wat moreel optree, dit slegs doen omdat hy goedkeuring van ander mense wil verkry. Stadium vier fokus op plig eerder as goedkeuring, sowel as op skuld eerder as skande. (Vergelyk Dacey & Kenney, 1997:137; Louw, *et al.* 1998:465-466 en Peterson, 1996:394.)

Die finale vlak van morele ontwikkeling of redenasie word klaarblyklik net deur die minderheid volwassenes bereik, gewoonlik eers bo die ouderdom van twintig jaar. Tydens hierdie vlak, post-konvensioneel, word moraliteit op 'n sekere aantal beginsels gebaseer. Die individu distansieer homself ten opsigte van reëls, goedkeuring van andere, beloning en straf. Die individu baseer dus sy dade en aksies op sy eie, gekose stel beginsels. Tydens die vyfde stadium word aksies gerig en gelei ten einde die gemeenskap se respek te behou. Keuses wat deur die individu gemaak word, sal respek afdwing, mits dit op rede gebaseer is en nie op emosie nie. Tydens die laaste stadium, stadium ses, is die

individu meer bekommerd dat hy ontrou aan sy eie beginsels sal wees as dat hy die respek van die samelewing sal verloor. (Vergelyk Dacey & Kenney, 1997:137; Louw, *et al.* 1998:466-467 en Peterson, 1996:394.)

Volgens Dacey & Kenney (1997:137) is die meeste jong kinders en misdadigers in stadiums een en twee. Die meeste volwassenes is in stadiums drie en vier. Kohlberg het gevind dat slegs 20 tot 25 persent van Amerikaanse volwassenes in die post-konvensionele stadiums (vyf en ses) is, met slegs 5 tot 10 persent wat ooit stadium ses bereik.

Tabel 3.1 Die vlakke en stadia van morele ontwikkeling (Gelfand & Hartman, 1980:227)

VLAK	STADIUM
A. Pre-morele/pre-konvensionele vlak	1. Straf-en-ongehoorsaamheid-oriëntasie ("Doen wat ek vir jou sê!") 2. Naïewe instrumentele hedonisme ("Kom ons gaan 'n ooreenkoms aan.")
B. Moraliteit van konvensionele rolkonformering	3. Goeie-persoon mentaliteit van die handhawing van die samelewing se goedkeuring en goeie verhoudings 4. Mentaliteit van instandhouding van gesag en samelewingsorde
C. Moraliteit van self-aanvaarde morele beginsels	5. Moraliteit van kontrak en demokratiese aanvaarde wette 6. Moraliteit van individuele beginsels en wette

Die navorser kom tot die gevolgtrekking dat elke adolessent 'n waardesisteem moet ontwikkel wat hom help met die beoefening van sekere lewenswaardes of die vereenselwiging daarmee. Ander waardes wat nodig is vir die adolessent se ontwikkeling, is die volgende:

- 'n Goeie oordeel, wat impliseer dat die adolessent tussen goed en kwaad kan onderskei, met ander woorde tussen wat hoort en nie hoort nie.
- Die handhawing van sekere morele standaarde, wat eerlikheid, regverdigheid, gehoorsaamheid aan gesag, respek vir ander, onberispelike gedrag en beheer oor emosies insluit.
- Nuttige gebruik van vrye tyd en beheer oor vryhede.
- 'n Volle lewe van diens op die verskillende terreine van die lewe.

Die navorser is van mening dat dit seker nie vir alle adolessente beskore is om aan die standarde en waardes wat hierbo gestel word, te voldoen nie. Tog moet daar altyd ideale wees wat nagestreef moet word en doelwitte waarna gemik moet word in alle areas van die adolessent se lewe.

Vriende, media, musiek en televisie beïnvloed die waardes van die adolessent met gesiggestremdheid. Ouers en opvoeders kan hierdie invloede toelaat ten einde adolessente se waardes te help vorm of om hulle te ondersteun met die evaluering van hul eie waardes en beginsels. Dit kan deur middel van waarde-klarifikasie-aktiwiteite gedoen word. Die doel van hierdie aktiwiteite is om adolessente met gesiggestremdheid by te staan met die determinasie van hul eie waardes en beginsels. Wanneer hul waardes en beginsels uitgeklaar is, sal dit bydra tot die ontwikkeling van 'n akkurate sin van die self. Waarde-klarifikasie kan ook die produktiwiteit, doelgerigtheid en opskerping van kritiese denke by die adolessent bevorder. Dit sal tot gevolg hê dat beter verhoudings met ander gevorm word. Deur middel van waarde-klarifikasie-aktiwiteite sal adolessente met gesiggestremdheid nie alleen van hul eie waardes bewus word nie, maar ook van die feit dat ander mense verskillende waardes as hulself kan hê (Loumiet & Levack, 1993:78).

Die navorser is van mening dat dit vir die adolessent met gesiggestremdheid noodsaaklik is om sy waardes en beginsels - dít waarvolgens hy gaan leef - uit te klaar. Die sin van die self, asook 'n verhoogde selfbeeld, sal hierdeur versterk word, wat tot goeie funksionering van die adolessent sal bydra. Dit is belangrik om in gedagte te hou dat al die aspekte van die adolessent se ontwikkeling (fisies, kognitief, moreel, sosiaal, persoonlikheid, seksueel en psigo-sosiaal) binne 'n sosiale konteks, wat ontwikkeling bevorder of strem, plaasvind. Die sosiale ontwikkeling van die normale adolessent en dié met gesiggestremdheid sal dus vervolgens bespreek word.

3.2.4 Sosiale ontwikkeling

Adolessensie word gekenmerk deur 'n afname in die tyd wat adolessente saam met hul gesinne deurbring en 'n toename in die tyd wat hulle saam met hul vriende spandeer. Hierdeur bemeester hulle die belangrike taak om intieme verhoudings met mense buite die ouerhuis op te bou. Kimmel & Weiner (1995:437-442) meen dat vriendskapsverhoudings 'n groot rol in verskeie aspekte van tieners se ontwikkeling speel.

Wanneer ouers gevra word om die periode in hul kinders se leeftyd waarna hulle die meeste op- en uitsien, te antisipeer, is dit ironies dat die meerderheid ouers na die baba- en vroeë kinderjare uitsien, terwyl adolessensie die meeste gevrees word. Adolessensie is egter na regte die begin van onafhanklikheid en het dus nie voortdurende ouerlike supervisie en bystand nodig in die uitvoering van

hul daaglikse roetine nie. Des te meer is adolessente amper-volwasse persone met soortgelyke belangstellings as hul ouers (Peterson, 1996:418).

Peterson (1996:418) is van mening dat die onafhanklikheidswording van die adolessent 'n problematiese tyd vir beide generasies - ouers en adolessent - kan wees, as gevolg van die moeilike taak wat beide gedurende hierdie ontstuiimige fase in die lewensiklus van die gesin moet bemeester. Die losmaking en vrystelling ten opsigte van die adolessent se bande van affeksie en afhanklikheid wat hom gedurende sy grootwordjare naby die ouers gehou het, stel hom in staat om as jong volwassene die mylpale van volwassenheid en intimiteit in verhoudings te bereik. Vir sommige ouers is dit geen maklike taak om hul kind uit die gesinsnes in 'n wrede wêreld vol gevare te stoot nie. Net so kan dit ook vir die adolessent 'n moeilike taak wees om hierdie nuutgevonde vryheid met grasie te aanvaar - sonder om dit te vinnig te betree en dan sy ouers vir moontlike seerkry te blameer, of om te lank terug te hou en uit te stel en dan later 'n mate van stagnering en mislukking te ervaar. 'n Adolessent kan egter sy ouers se aanmoediging tot onafhanklikheid tydens die emansipasieproses (vrylatingsproses) as 'n houding van liefdeloosheid en verwerping interpreteer, terwyl ouers wat weier om die adolessent genoeg ruimte en vryheid te gee, as selfsugtig en oorbeskermend beskou kan word.

Volgens Peterson (1996:426) kan die onderhandeling tydens die emansipasieproses besonder kalm geskied, met geen opwelling van negatiewe gevoelens nie. Die meeste van die tyd vind die teenoorgestelde egter plaas en kan dit 'n bron van wrywing in 'n alreeds konfliktevolle verhouding tussen ouer en adolessent wees. (Vergelyk Vaughan, 1995:11.) Tydens die emansipasieproses word daarna gestreef om onafhanklikheid te bereik. Tydens vroeë adolessensie geniet vriendskappe van dieselfde geslag gewoonlik voorkeur bo die ouer-kind-verhouding. Adolessente is geneig om gedurende hierdie moeilike tyd 'n toevlugsoord weg van die konfliktsituasie by die huis te soek, deur hegte vriendskappe met lede van dieselfde geslag te vorm. In vergelyking met kinders, is adolessente egter baie meer gesofistikeerd en kompleks in die manier hoe hulle met maats in interaksie verkeer en ten opsigte van hul verwagtinge van mekaar. Hierdie adolessensie-vriendskappe kan dus ook 'n bron van onrus, verwarring en ongelukkigheid wees.

Die proporsie van vriende wat van die teenoorgestelde geslag is, verminder by beide geslagte vanaf 7-jarige ouderdom, met 'n laagtepunt tussen die ouderdom van 10 en 12 jaar, waarna dit weer gelykmatig toeneem tot 15-jarige ouderdom. Tot die ouderdom van 16 jaar sal 'n persoon se gekose "beste vriend" gewoonlik van dieselfde geslag wees. Bo 16 sal dit egter meestal iemand van die teenoorgestelde geslag wees en kan dit tot heteroseksuele verhoudings aanleiding gee.

Volgens die Suid-Afrikaanse Oogkundige Vereniging (SAOA) word die oë vir ten minste 80% van dit wat kinders leer, gebruik. Visieprobleme kan dus hul skoolprestasie, sportvermoë en sosiale omgang en ontwikkeling beïnvloed.

Die sosiale band tussen kinders met gesiggestremdheid en hul versorgers word reeds sedert babatyed geaffekteer, deurdat oogkontak ontbreek, die baba meer passief is, agterstande in sekere gedrag (byvoorbeeld om te glimlag) voorkom en die versorger sy emosies van hartseer ten opsigte van die kind se verlies aan sig moet verwerk. Daar vind ook skeiding tussen die versorger en kind plaas wanneer laasgenoemde vir spesiale opvoeding weggestuur word of vir lang tye gehospitaliseer word. Kinders met gesiggestremdheid kan vir skuling en stimulasie na hul eie liggame retireer, wat stereotipe gedrag en outo-erotiese aktiwiteite tot gevolg kan hê. Verminderde eksploratiewe gedrag kan uiteindelik hul sosiale ontwikkeling affekteer (Loumiet & Levack, 1993:28).

Loumiet & Levack (1993:28) is van mening dat kinders met gesiggestremdheid se sosiale ontwikkeling vertraag kan word as gevolg van die feit dat hulle nie sosiale gedrag deur middel van observasie en nabootsing kan aanleer nie. Deurdat hierdie kinders nie die effek wat hul aksies op andere het, kan waarneem nie, bemoeilik dit die aanleer van pro-sosiale optrede. Hulle ontvang gewoonlik baie min terugvoering en inligting ten opsigte van die mate waartoe hul optrede en gedrag ander mense rondom hulle beïnvloed, aangesien geen lyftaal waargeneem kan word nie en daar slegs op gehoor staatgemaak kan word. Loumiet & Levack (1993:126) dui daarop dat adolessente met gesiggestremdheid 'n agterstand het ten opsigte van die opsomming van moontlik plofbare situasies wat soms tydens sosiale interaksies mag ontstaan. As gevolg van hul verlies aan visie vind hulle dit moeilik om van moontlike opkomende probleme wat besig is om tydens 'n situasie te ontstaan, bewus te word. Die verlies aan visuele stimulering kan meebring dat kinders met gesiggestremdheid minder geïnteresseerd in hul eie portuurgroep (ook in hul doen en late) is. Subtiele verskille tussen persone kan misgekyk word, asook hoe daar met mekaar in interaksie verkeer word. Kinders met gesiggestremdheid kan beperkte inligting ten opsigte van die morele waardes van hul portuurgroep hê en dit kan meebring dat hul sosiale interaksies uitstaan en anders as dié van maats is. Die navorser stem saam met Loumiet & Levack (1993:28) dat dít kan bydra tot die kind se gevoel van "andersheid" en isolasie. As gevolg van die isolasie van hul portuurgroep en die hoeveelheid ekstensiewe leiding wat hulle benodig, is kinders met gesiggestremdheid geneig om meer in kontak met volwassenes te wees. Indien hulle die karaktertrekke van hierdie volwassenes aanneem, sal hulle ouer as hul jare voorkom en al meer van hul eie portuurgroep vervreem (Loumiet & Levack, 1993:28).

Die navorser kom tot die gevolgtrekking dat adolessente met gesiggestremdheid soms nie in voeling met hul portuurgroep se belangstellings is nie, vanweë hul baie kontak met volwassenes. Dit kan daartoe lei

dat hulle deur hul eie portuurgroep uitgeskuif en geïsoleer word. Sosiale vaardighede word belemmer weens die feit dat hulle nie nie-verbale gedrag kan waarneem en daarop reageer nie.

Loumiet & Levack (1993:28) is van mening dat die sosiale ontwikkeling van kinders met gesiggestremdheid positief of negatief beïnvloed kan word deur die gedrag van ander teenoor hulle. 'n Voorbeeld hiervan is wanneer mense dinge vir kinders met gesiggestremdheid doen wat die kinders veronderstel is om self te doen. Dan leer hulle aan om hulpeloos te wees. Die navorser stem saam met Loumiet & Levack (1993:28) dat sulke behandeling kinders met gesiggestremdheid se vermoëns devalueer, hul gelykwaardigheid verlaag en hul gevoelens van selfwaarde verminder.

'n Negatiewe ingesteldheid, onkundigheid en gevoelens van vrees en skuld wat die samelewing teenoor mense met gestremdheid openbaar, kan ook voorkom dat goeie sosiale ontwikkeling plaasvind. Deurdat mense geneig is om vreemde situasies of situasies waarin hulle ongemaklik kan voel, te vermy, word die verantwoordelikheid op die persoon met die gestremdheid geplaas om interaksie met ander te inisieer en mense op hul gemak te stel (Loumiet & Levack, 1993:28).

Koenes & Karshmer (2000:269) het 'n vergelykende studie met betrekking tot die voorkoms van depressie by adolessente met gesiggestremdheid gedoen. Daar is bevind dat hierdie adolessente meer geneig is om sosiale isolasie te ervaar, terwyl hulle ook moeiliker vriende maak. Die isolasie by hierdie adolessente vererger deurdat hulle al meer by hoofstroomskole ingeskakel word. 'n Persoon sonder enige visie ervaar omvattende persepsuele, gedrags-, kognitiewe en emosionele uitdagings. Diegene met gesiggestremdheid loop alreeds 'n risiko om probleme met betrekking tot sosiale leer en aanpassing te ondervind. Vir adolessente met gesiggestremdheid is aanpassings soos hierdie moeilik om te bowe te kom, en as gevolg hiervan, tesame met die unieke vereistes wat met adolessensie gepaard gaan, is adolessente met gesiggestremdheid meer geneig om depressief te wees.

Die navorser kom tot die gevolgtrekking dat adolessente met gesiggestremdheid se sosiale ontwikkeling deur verskeie faktore beïnvloed kan word. Daar is egter baie faktore - soos bespreek - wat 'n negatiewe uitwerking op die adolessent en sy sosiale ontwikkeling kan hê. Daarom is dit noodsaaklik dat familie, vriende en ander betrokkenes die adolessent sal ondersteun en positiewe sosiale ontwikkeling sal aanmoedig. Indien 'n adolessent gesonde sosiale ontwikkeling ervaar, sal dit hom ook help om goeie mens-in-omgewing-passing te ervaar, wat nodig is vir die optimale funksionering en welstand van die adolessent. Dit sal ook tot die adolessent se ontwikkeling van die self en identiteitsvorming bydra, sodat hy homself in sosiale situasies kan laat geld. Die ontwikkeling van identiteit by die normale adolessent en dié met gesiggestremdheid sal vervolgens bespreek word.

3.2.5 Ontwikkeling van identiteit

Volgens Thom (1991:459) verwys identiteit na die individu se bewustheid van homself as unieke, onafhanklike persoon met 'n bepaalde plek in die samelewing. Gedurende adolessensie, waartydens adolessente die vermoë ontwikkel om reflektief te dink, soek hulle na identiteit, betekenis en om die "self" te verstaan. Balk (1995:131) noem dat hierdie proses selfontdekking behels en spanning veroorsaak, omdat daar die moontlikheid van mislukking is en omdat die proses die adolessent voortdurend voor keuses stel.

Louw, *et al.* (1998:51-53) dui aan dat Erik Erikson (1963) 'n ontwikkelingsteorie wat die mens se hele lewensloop dek, ontwikkel het. Erikson verdeel die lewensloop in agt stadia, waarvan elkeen deur 'n krisis gekenmerk word, dit wil sê 'n situasie waarin die individu hom ten opsigte van twee teenoorgestelde pole moet oriënteer. Elke krisis word deur 'n spesifieke wyse van interaksie tussen die individu en die sosiale omgewing ontlok. Aan die een kant bring die rypwording van die individu mee dat hy oor nuwe behoeftes en moontlikhede beskik, en aan die ander kant stel die samelewing sekere ooreenstemmende vereistes en bied sekere moontlikhede. Die oplossing van elke krisis is egter nie eenvoudig in die keuse van die positiewe pool geleë nie, maar eerder in 'n sintese (die kombinasie van twee teenoorgesteldes op 'n hoër vlak) tussen die twee pole. 'n Nuwe lewensituasie kom só tot stand, waaruit die twee teenoorgestelde pole van die volgende stadium weer ontstaan. Wanneer die krisis van een stadium suksesvol opgelos is, lei dit tot die hantering van die daaropvolgende krisis. Nogtans moet al die krisisse in elke stadium opnuut en vanuit 'n ander perspektief opgelos word. Dit beteken dat al die polêre teenstellings eintlik deur 'n persoon se hele lewe teenwoordig is, hoewel daar tydens elke stadium 'n ander krisis op die voorgrond is. By die benoeming van die agt stadia moet in gedagte gehou word dat die naam van elke stadium telkens 'n aanduiding gee van die positiewe en negatiewe pole van die krisis, terwyl die woord tussen hakies daarna die moontlike sintese aandui. Die agt stadia word soos volg benoem: basiese vertrouwe teenoor wantroue (hoop); outonomie teenoor skaamte en twyfel (wilsrag); inisiatief teenoor skuld (doelgerigtheid); arbeidsaamheid teenoor minderwaardigheid (bekwaamheid); identiteit teenoor identiteitsverwarring (betroubaarheid); intimiteit teenoor isolasie (liefde); generatiewe teenoor stagnasie (sorgsaamheid); integriteit teenoor wanhoop (wysheid).

Met die vorming van 'n identiteit en selfkonsep tydens adolessensie, ontstaan daar 'n behoefte by die adolessent om uniek, besonder en eiesoortig te wees terwyl hy steeds in kontak met ander bly. Die uitdaging is om 'n unieke self, wat steeds die ondersteuning van belangrike ander en die samelewing geniet, te konstrueer. Adolessensie sluit fisiese, kognitiewe en sosiale veranderinge in. Die liggaam voel en lyk anders. Die persoon dink anders, oordeel anders en is betrokke by verskillende tipes sosiale vriendskappe en verhoudings. Identiteit gee aan 'n adolessent 'n geïntegreerde bloudruk van wat hy met sy liggaam wil en gaan doen, asook van sy denke en verhoudings. Identiteit sluit eksplorاسie (losmaking van ouerlike gesag) en ooreenkomste (selfgedefinieer en geïntegreer) in. Onafhanklikheid

moet nie slegs die eind- en enigste doel van adolessensie wees nie, aangesien interafhanklikheid en betrokkenheid by ander 'n baie belangrike deel van beide mans en vroue uitmaak. Selfbeeld is ook 'n uiters belangrike dimensie van die self. Selfbeeld kan gedefinieer word as die evaluering van 'n persoon se sukses ten opsigte van die bereiking van selfgestelde doelwitte. Identiteitsontwikkeling vind ook in die wyer sosiale konteks plaas, waar kulturele identiteit, seksuele identiteit en die impak van geslagsrolle sentraal staan ten opsigte van die adolessent se definisie van die self en die evaluering daarvan (Dacey & Kenney, 1997:165).

Die navorser kom tot die gevolgtrekking dat adolessente se identiteitsontwikkeling 'n invloed op hul selfkonsep, dit wil sê hul siening van hulself, uitoefen. Namate hul identiteite ontwikkel, sal sienings van hulself dus dienooreenkomstig verander. Gedurende vroeë adolessensie, wanneer adolessente groeiversnellings, pubertale veranderinge en kognitiewe en sosiale ontwikkelings ondergaan en waarskynlik ook by 'n hoërskoolomgewing moet aanpas, is hulle geneig om 'n tydelike afname in hul selfagting te ervaar. (Vergelyk Louw, *et al.* 1998:438.) Namate hulle egter by hul fisieke, kognitiewe en sosiale veranderinge aanpas, herstel hul gevoel van selfagting weer. Volgens Louw, *et al.* (1998:439) kan faktore soos armoede, swak behuising, gesinsdisorganisasie, 'n gebrek aan ouerlike liefde en ondersteuning en 'n gebrek aan betekenisvolle verhoudings die adolessent se selfkonsep negatief beïnvloed.

Vir kinders wat nie kan sien nie, is dit baie moeilik om 'n beeld van die self te vorm. Om hierdie rede is dit noodsaaklik dat ouers kinders met gesiggestremdheid betrek by aktiwiteite wat die vorming van 'n gesonde selfbeeld bevorder, byvoorbeeld aktiwiteite waar beurte gemaak word, waar aangeleer word om tussen verskillende posisies te differensieer, waar 'n toegeskrewe rol gespeel moet word en waar persoonlike inligting van die self, asook van die gesinsagtergrond, aangeleer word. Kinders met gesiggestremdheid moet reeds van jongs af die geleentheid gegee word om die effek wat hul gestremdheid op verskillende aspekte van hul lewe het, te kommunikeer. Dit is daarom noodsaaklik dat persone in gesagsposisies die boodskap sal uitdra dat die uniekheid en individualiteit van elke persoon na waarde geag word. Kinders met gesiggestremdheid hoef dus nie altyd aan al die verwagtinge van die siende samelewing te voldoen nie (Loumiet & Levack, 1993:44).

Loumiet & Levack (1993:44) beweer dat kinders met gesiggestremdheid gewoonlik 'n agterstand het ten opsigte van hul vermoë om tussen hulself en ander te onderskei. Dit kan resulteer in beduidende agterstande met betrekking tot hul vermoë om voornaamwoorde soos *ek*, *jy*, *myne* en *joune* korrek te gebruik. Die navorser stem saam met Loumiet & Levack (1993:44) en is van mening dat die gevolg hiervan kan wees dat adolessente met gesiggestremdheid soms nie in staat is om te onderskei wanneer daar met hulle gepraat word en wanneer die gesprek na 'n ander persoon verskuif nie.

Vir kinders met gesiggestremdheid is liggaamsbeeld 'n ander belangrike komponent van die selfkonsep. Kinders wat reeds van geboorte af gesiggestremd is, het 'n selfs moeiliker taak om vas te stel waar hul liggame en dié van ander begin en eindig. Sonder 'n visuele verwysing na die self en die nie-self, is dit baie moeilik om 'n konsep van die self (ten opsigte van hoe hulle verskil van en ooreenkom met ander) te vorm. (Loumiet & Levack, 1993:45).

Loumiet & Levack (1993:47) is van mening dat die reg op 'n eie identiteit en uniekheid 'n verdere belangrike komponent van kinders wat nie kan sien nie, se selfkonsep is. Die druk van die siende samelewing om met hulle te konformeer, impliseer dat verskille soos gestremdhede nie aanvaarbaar is nie. Die navorser is van mening dat die selfkonsep van die kind met gesiggestremdheid as gevolg hiervan negatief geaffekteer kan word.

Volgens Du Bois (2000:1) sal fisiese normaliteit die kans op 'n beter selfbeeld wat die adolessent ten opsigte van sy potensiaal en bekwaamhede opbou, verhoog. Fisiese defekte, byvoorbeeld ooggebreke, kan 'n negatiewe invloed op die persoonlikheidsontwikkeling van die adolessent uitoefen. Die adolessent ervaar dit geweldig negatief wanneer hy vanweë swakker liggaamlike vaardighede nie met die groep kan meedoen nie, of homself deelname ontsê of dit ontsê word. Die jong adolessent spog graag met krag en vaardighede, deur byvoorbeeld gevaarlike toertjies te doen (veral seuns) en is baie bewus daarvan as ander iets kan doen wat hy nie kan of mag doen nie. Die adolessent met gesiggestremdheid kan weens sy gesiggebrek later begin om minder te waag of te eksperimenteer, omdat hy bang is vir mislukking en ook omdat hy homself nie tussen siende mense opvallend wil maak nie. Sommige adolessente met gesiggestremdheid verkies juis om op die agtergrond te bly sodat siende mense nie moet "agterkom" dat hulle 'n siggebrek het nie. Hulle is bang dat hulle positiewe aandag sal verloor wanneer hul siende maats agterkom dat hulle 'n tekortkoming het.

Omgang met mede-adolessente en die siende wêreld is baie moeilik, omdat oogkontak so belangrik is. Die adolessent met gesiggestremdheid se oë is dikwels opvallend en wanneer hy voortdurend pogings aanwend om nie die aandag op sy oë te vestig nie, kan dit tot anti-sosiale gedrag lei (Du Bois, 2000:1).

Negatiewe gevoelens omtrent homself en sy gestremdheid belemmer sy aanpassing in die gemeenskap. Die adolessent met gesiggestremdheid is geneig om te onttrek, want om deel te neem, is blootstellend. Daar is geen verband tussen die graad van gestremdheid en die vermoë om daarby aan te pas en dit te aanvaar nie. Wanneer gesiggestremdheid toeneem en prestasies begin afneem, ervaar die adolessent dikwels dat hy as mens seker ook nie meer aanvaarbaar is nie. Die adolessent is besonder sensitief ten opsigte van boodskappe vanuit sy omgewing; adolessente met gesiggestremdheid soveel te meer. Hulle sal dus gou agterkom wanneer die mense in hul omgewing ongemaklik is of hulle nie aanvaar soos hulle is nie (Du Bois, 2000:1-2).

Die navorser is van mening dat die adolessent met gesiggestremdheid se selfbeeld negatief beïnvloed kan word indien negatiewe boodskappe vanuit sy omgewing ontvang word. Dit kan tot gevoelens van minderwaardigheid, depressie en frustrasie lei, aangesien hy magteloos is om iets aan sy toestand te verander.

Kaplan-Myrth (2000:277-278) het 'n studie gedoen ten opsigte van die beeld wat 'n persoon met gesiggestremdheid van sy liggaam het en die waarde wat hy daaraan heg. Kaplan-Myrth het ondersoek ingestel ten opsigte van hoe persone met gesiggestremdheid hul eie liggame ervaar. Liggaamsbeeld kan soos volg gedefinieer word: "the picture of our own body which we form in our mind, that is to say the way in which the body appears to ourselves". Sy argumenteer dat die liggaam 'n hoefeienskap van 'n individu se "identiteitsprojek" is en dat dit ook 'n manier is waarop jy jouself kan uitdruk. Kaplan-Myrth (2000:281-282) het bevind dat adolessente met gesiggestremdheid baie beperkte kennis ten opsigte van hul eie liggame, sowel as van volwasse liggame, het. Die rede hiervoor is dat hierdie adolessente nie die geleentheid het om eerstehands van die liggaam te leer nie en hulle nie die voordeel het om hul eie liggame en dié van ander te kan sien en te observeer nie. Hulle is geneig om deur middel van verbale beskrywings meer van die liggaam te wete te kom, terwyl siende adolessente deur middel van direkte visie en persoonlike observasie leer.

Die navorser stem saam met Kaplan-Myrth (2000:281-282) dat adolessente met gesiggestremdheid se liggaamsbeeld ongetwyfeld geaffekteer word as gevolg van hul beperkte kennis ten opsigte van die menslike anatomie en fisiologiese prosesse. Kinders wat reeds van geboorte af gesiggestremd is en hul vormende jare in instituutsorg deurgebring het, het nie altyd kennis ten opsigte van die vorm en gevoel van 'n volwasse liggaam nie. Om tot hierdie situasie by te dra, word persone met gesiggestremdheid gedurende hul leeftyd minder blootgestel aan geleenthede om hierdie kennis uit te bou.

Kaplan-Myrth (2000:286) het verder bevind dat daar 'n sterk verband bestaan tussen die adolessent met gesiggestremdheid se sin van die self (identiteit) en die mate waarin die samelewing gesiggestremdheid as gestigmatiseerde sosiale kategorie verwerp. Die begeerte om "in" te wees en "in te pas", asook die gepaardgaande vrees vir verwerping is konstante temas wat tydens Kaplan-Myrth se studie na vore gekom het. Die adolessent met gesiggestremdheid suggereer dat ten einde by siende persone in te pas, dit die moeite werd is om uit sy pad te gaan sodat hulle so gemaklik moontlik in sy teenwoordigheid is. 'n Manier om dit reg te kry, is om belangstelling te toon in dít wat by siende adolessente gewild is en waarin hulle belangstel. Ten spyte van al hul pogings is dit egter duidelik dat die ontwikkeling van 'n positiewe selfbeeld by hierdie adolessent deur die vooroordele en stigmatisering van siende persone belemmer word. Beperkings op alle terreine van die adolessent met gesiggestremdheid se lewe - byvoorbeeld sosiale interaksies en loopbaankeuses - affekteer ook sy selfbeeld. Adolessente met

gesiggestremdheid het tydens Kaplan-Myrth (2000:290) se studie te kenne gegee dat hulle voel dat hulle nie die geleentheid gegun is (in die verlede en toekoms) om hul eie keuses te maak nie. Hulle voel dat hulle meestal deur keuses van siende persone “beheer” word, veral wat aantrek en die koop van klere betref. Hulle is aangewese op die oordeel van ander ten opsigte van wat om te koop, wat om aan te trek en ook hoe hulle moet lyk.

Die navorser kom tot die gevolgtrekking dat adolessente met gesiggestremdheid soms kan voel dat hulle nie in beheer van hul eie lewe is nie. Dit kan ‘n invloed op hul selfbeeld en selfvertroue hê, aangesien hulle nie altyd die geleentheid gegee word om hul eie besluite en keuses te maak nie. Ten einde ‘n positiewe selfkonsep te ontwikkel, is dit nodig om te voel dat jy in staat is om dinge in die alledaagse lewe met sukses te doen en te besluit. Indien ander mense deurgaans namens die adolessent besluite neem, sal hy nooit die selfvertroue ontwikkel om dit self te doen nie. Die sin van die self, dit wil sê wie jy is en waarvan jy hou en nie hou nie, sal dus negatief beïnvloed word. Dit is dus van kardinale belang dat adolessente met gesiggestremdheid die geleentheid gegee moet word om self besluite te neem ten opsigte van hul alledaagse lewe, ten einde ‘n positiewe selfbeeld en selfkonsep te vorm. Die ontwaking en gewaarwording van hul seksualiteit het ook ‘n invloed op hul selfkonsep. Daar sal vervolgens na die normale adolessent en dié met gesiggestremdheid se seksuele ontwikkeling gekyk word.

3.2.6 Seksuele ontwikkeling

As gevolg van die omvangryke liggaamlike ontwikkeling wat tydens puberteit plaasvind, word adolessente toenemend bewus van hul seksualiteit. (Vergelyk Vaughan, 1995:11-12.) Hul nuut ontwikkelde seksualiteit begin ook deel vorm van hul interpersoonlike verhoudings. Gedurende hierdie fase ontdek adolessente gewoonlik ook hul seksuele oriëntasie. Seksuele aangetrokkenheid kom gewoonlik tussen lede van teenoorgestelde geslagte voor en heteroseksuele verhoudings bied adolessente die geleentheid vir ‘n sekere mate van seksuele bevrediging en die ontwikkeling van hul identiteit as seksuele wesens. ‘n Belangrike ontwikkelingstaak van adolessente is om hul seksuele behoeftes op ‘n sosiaal aanvaarbare wyse uit te leef, sodat dit positief tot hul identiteitsontwikkeling bydra. By ‘n relatief klein minderheid is seksuele aangetrokkenheid op dieselfde geslag gerig (Louw, *et al.* 1998:401-402).

Louw, *et al.* (1998:407-408) verduidelik dat adolessente se seksuele gedrag masturbasie en seksuele aktiwiteite wat met ‘n intieme verhouding met lede van die teenoorgestelde geslag gepaard gaan, soos hande hou, soen, omhelsing, liefkosing en seksuele omgang, insluit. ‘n Tendens wat wêreldwyd ten opsigte van adolessente se seksualiteit gerapporteer word, is dat adolessente oor die algemeen seksueel meer aktief is en ook vroeër seksueel aktief raak as ‘n aantal jare gelede. Redes wat hiervoor aangevoer word, is:

- *Vroeër seksuele rypwording.* Puberteit ontwikkel tans op 'n vroeër ouderdom, met die gevolg dat adolessente op 'n vroeër ouderdom geslagsryp is.
- *Druk van portuurgroep.* Weens druk deur en sienings in hul portuurgroep kan sommige adolessente onder die indruk verkeer dat hulle nie “normaal” is as hulle nie seksueel aktief is nie. Hulle word dus seksueel aktief om deur die portuurgroep aanvaar te word.
- *Veranderde waardes, houdings en massamedia.* Hierdie aspekte dra alles daartoe by dat adolessente die wêreld in 'n groter mate as seksueel aktief en selfs as seksueel gepreokkupeerd ervaar. Dit dra daartoe by dat hulle seksuele aktiwiteite as aanvaarbaar beskou.

Swangerskappe onder adolessente neem toe as gevolg van 'n toename in vroeë geslagsgemeenskap, hoë-risiko seksuele gedrag, swak ouerlike beheer, gesinsdisintegrasie, onvoldoende geslagsvoorligting en 'n neiging om nie van voorbehoedmiddels gebruik te maak nie. Baie adolessente-meisies glo verkeerdelik dat hulle nie swanger sal raak nie, omdat hulle magiese beskerming geniet en onaantasbaar is, dat hulle te jonk is om swanger te raak, te ongereeld geslagsgemeenskap het om swanger te raak, dat hulle net tydens menstruasie swanger kan raak of net swanger sal raak wanneer hulle 'n baba wil hê. Baie adolessente blyk selfs onbewus te wees van die verband tussen menstruasie, fertiliteit, geslagsgemeenskap en bevrugting (Louw, *et al.* 1998:412).

Die navorser kom tot die gevolgtrekking dat dit oor die algemeen blyk dat adolessente se kennis van seksualiteit, geboortebeperving en seksueel oordraagbare siektes jammerlik onvoldoende is. Dit kan meebring dat hulle hulself in onbenydenswaardige situasies kan laat beland, wat die res van hul lewens kan beïnvloed. Die ontwaking of gewaarwording van seksualiteit tydens die ontwikkeling van die kind tot volwassenheid bring geleidelike bewuswording van die seksdrang mee en veroorsaak dat afparing geskied. Die seun soek die meisie op in wie hy belangstel. Verhoudings en vriendskappe word dus gevorm, maar ook verbreek. Dít alles kan die adolessent se aanpassing in die samelewing - en dus die adolessent se mens-in-omgewing-passing - beïnvloed.

Adolessente met gesiggestremdheid ontvang gereeld opsetlike en onopsetlike boodskappe ten opsigte van hul seksualiteit vanaf hul portuurgroep, ouers, onderwysers, dokters en vele ander. Die wyses waarop hierdie adolessente aangemoedig word om te speel, die klere wat aan hulle gegee word om te dra, take wat aan hulle gegee word, asook die gedrag en houding wat van hulle verwag word, dra alles tot hierdie boodskappe by. Adolessente met gesiggestremdheid ontvang inligting ten opsigte van hul eie liggame, sowel as van die waardes en verwagtinge van ander, deur die wyse waarop hulle deur ander persone aangeraak word tydens aktiwiteite soos bad, aantrek en toilet, asook na aanleiding van komplimente wat ontvang word, interaksies met die portuurgroep of persone van die teenoorgestelde

geslag en die boodskappe wat hulle ontvang oor wanneer dit aanvaarbaar of onaanvaarbaar is om ander aan te raak (Loumiet & Levack, 1993:86).

Loumiet & Levack (1993:86) dui aan dat baie inligting wat kinders ten opsigte van seksualiteit en sosiale normes versamel, op visuele observasie gebaseer is. Die navorser stem saam met Loumiet & Levack (1993:86) en is van mening dat adolessente met gesiggestremdheid gevolglik 'n agterstand het wat die aanleer van normale dinge, soos die toon van affeksie op aanvaarbare wyse, liggaamsveranderinge by die man en vrou, verhoudings, kultureel aanvaarbare geslagsrolle, die gebruik van publieke ruskamers en die ingewikkeldheid daarvan om met meisie/seun uit te gaan, betref. Adolessente met gesiggestremdheid het ook gewoonlik beperkte toegang tot inligtingsbronne oor seksualiteit, soos die televisie, fliëks, koerante, boeke en gemeenskapsbrosjures.

Adolessente met gesiggestremdheid kan hulle moontlik vasloop teen outydse sienings en houdings van mense wat wil beweer dat, omdat die persoon gesiggestremd is, hy nie in die uitneem van 'n meisie sal belangstel nie, of nie by 'n seksuele verhouding betrokke kan raak nie (Loumiet & Levack, 1993:88). Die navorser is van mening dat dit daarom noodsaaklik is om vooroordele soos laasgenoemde met hierdie adolessente te bespreek, sodat daar geëvalueer kan word in watter mate dit hulle affekteer.

Privaatheid is 'n verdere verwarrende konsep vir adolessente met gesiggestremdheid. Dit is noodsaaklik dat hierdie adolessente bewus gemaak moet word van aktiwiteite wat beide privaat of publiek kan wees, afhangend van die betrokke persone se waardes (Loumiet & Levack, 1993:88). Die navorser sluit hierby aan en dui aan dat adolessente met gesiggestremdheid soms anti-sosiale gedrag toon, byvoorbeeld om in die openbaar openlik in hul neus te krap, omdat hulle nie altyd weet watter tipe gedrag privaat is nie. Dit wil as't ware voorkom of persone met gesiggestremdheid soms aanneem dat omrede hulle nie mense in hul onmiddellike omgewing kan sien nie, hierdie mense hulle ook nie kan sien nie!

Volgens Loumiet & Levack (1993:89) het navorsing bewys dat omrede adolessente met gesiggestremdheid meer passief en teësinnig is om hulself fisies te beskerm, hulle meer kwesbaar is ten opsigte van seksuele uitbuiting en trauma. Indien hierdie adolessente hulpeloos voorkom - wat 'n algemene siening by siende persone is ten opsigte van persone wat gesiggestremd is - verhoog die moontlikheid van seksuele uitbuiting. Hierdie adolessente het gewoonlik ook 'n beperkte idee ten opsigte van wanneer aanraking onvanpas is en aan misbruik grens, en wanneer nie.

Adolessente met gesiggestremdheid het min ervaring en blootstelling ten opsigte van hofmakery en flirtasie. Hulle het ook beperkte inligting ten opsigte van watter meisie belang sou stel om uit te gaan, asook wie beskikbaar is, as gevolg van die feit dat visuele observasie, waar lyftaal en gesigsuitdrukkinge

belangrike inligting verskaf, afwesig is. Dit is dus vir adolessente met gesiggestremdheid baie moeiliker om iemand te vind om mee uit te gaan en daarom is hulle meer geneig tot eksklusiewe uitgaan-verhoudings (Loumiet & Levack, 1993:90).

Die navorser kom tot die gevolgtrekking dat die seksuele ontwikkeling van adolessente met gesiggestremdheid soms bemoelik word deur verskeie faktore wat teen hulle tel. Tydens adolessensie is die vrees vir verwerping allesoorheersend, deurdat dit in hierdie lewensfase baie belangrik is om aanvaar te word en "in" te wees. Tydens hofmakery is daar altyd 'n moontlikheid van verwerping en die adolessent met gesiggestremdheid word juis in 'n groter mate daaraan blootgestel, deurdat hy nie in staat is om belangrike inligting, wat deur lyftaal gekommunikeer word, waar te neem nie. Dit kan tot situasies lei waar dié persoon in die verleentheid gestel word of verwerping ervaar as gevolg daarvan dat hy onvanpaste attenties openbaar. Verwerping soos hierdie kan daartoe aanleiding gee dat die adolessent met gesiggestremdheid se aanpassing en funksionering in sy omgewing belemmer word. Die adolessent se mens-in-omgewing-passing word dus negatief beïnvloed. Die psigo-sosiale ontwikkeling van die normale adolessent en dié met gesiggestremdheid sal vervolgens bespreek word.

3.2.7 Algemene ontwikkeling: Psigo-sosiale ontwikkeling

Dit is belangrik om in gedagte te hou dat al die aspekte van adolessente se ontwikkeling, naamlik liggaamlike, kognitiewe, morele, persoonlikheids- en seksuele ontwikkeling, binne 'n sosiale konteks - wat ontwikkeling kan bevorder of strem - plaasvind. Tydens adolessensie word hierdie sosiale konteks, dit wil sê die adolessent se omgewing, deur onder andere die ouers, skool en portuurgroep gevorm. Die adolessent se psigo-sosiale ontwikkeling word hoofsaaklik deur hierdie drie sisteme beïnvloed. Die navorser verwys na afdeling 3.3 vir die diepgaande bespreking daarvan.

Van der Poel (1997:11) is van mening dat 'n gesiggestremdheid nie 'n disfunksie in isolasie is nie, deurdat dit nie van die kind wat die gestremdheid het, sy familie, gemeenskap of van sy leefwêreld geskei kan word nie. Dit is 'n ontwikkelingsdisfunksie wat 'n graad van omgewingsdeprivasie impliseer en waarvan die hoofeffekte in die kind se verhoudings met belangrike ander - binne en buite sy gesin - manifesteer. Die groei en deelname van die adolessent met gesiggestremdheid aan essensiële sosiale aktiwiteite word negatief beïnvloed. Fraiberg (in Van der Poel, 1997:11) stel dit soos volg: "... when visual impairment, which constitutes a central form of stimulus deprivation, is united with deprivation in tactile, kinaesthetic and auditory experience (through insufficiencies of mothering) a state of extreme deprivation may exist which threatens ego development." In die lig hiervan, stem die navorser saam met Van der Poel (1997:11) dat die kind met 'n visuele disfunksie op 'n drastiese wyse van 'n substansiële deel van sy sosiale omgewing ontnem is. Die adolessent met gesiggestremdheid se psigo-sosiale ontwikkeling word dus beperk. Gesell en Amatruda (in Van der Poel, 1997:12) maak die stelling dat die

adolescent met gesiggestremdheid se kontak met die sosiale omgewing beperk is en alhoewel hy nie in stilte geïsoleer is nie, leef hy in 'n visuele vakuum wat sy hele wese omsluit en wat hom algaande meer in homself sal dryf (introversie).

'n Verdere twee aspekte wat die adolescent met gesiggestremdheid se betrokkenheid in sy leefwêreld negatief beïnvloed, is eerstens problematiese kommunikasie en tweedens sy persepsie van homself as "anders" vanweë sy gestremdheid. Ten opsigte van problematiese kommunikasie wys Van der Poel (1997:12) daarop dat so 'n adolescent gewoonlik ook unieke psigiese kwaliteite openbaar wat van hom 'n geliefde persoon maak, maar vanweë problematiese kommunikasie en die reaksie van ander hierteenoor, kan dit daartoe lei dat die adolescent sy leefwêreld (samelewing) ervaar asof dit eerder aan ander - siende persone - behoort. Scott (in Van der Poel, 1997:12) sluit hierby aan: "He cannot easily relate to the distant environment. (He) ... often misses meanings and intentions which are created when words are combined with expressive gestures."

Die navorser stem saam met Scott en wil verder daarop wys dat adollesente met gesiggestremdheid nie in staat is om liggaamstaal waar te neem nie. Deur middel van liggaamstaal en gesigsuitdrukkinge word baie subtiele, dog noodsaaklike, inligting tydens sosiale interaksie oorgedra, wat aan 'n persoon 'n aanduiding kan gee hoe om van pas te reageer. Indien 'n persoon dit vanweë sy gestremdheid nie kan waarneem nie, sal hierdie inligting verlore gaan en is die moontlikheid daar dat hy onvanpas sal optree en in die verleentheid gestel kan word. Sulke situasies kan 'n negatiewe invloed op die adolescent hê en verder tot 'n negatiewe passing tussen mens-en-omgewing bydra. Die adolescent kan dan meer geneig wees om homself van sy omgewing en die samelewing te isoleer.

Tweedens is Van der Poel (1997:12) van mening dat die adolescent met gesiggestremdheid homself as "anders" as die mense in sy onmiddellike omgewing beskou. 'n Adolescent met gesiggestremdheid kan homself as minderwaardig en ondergeskik aan ander ag. Dit sal ambivalente gevoelens meebring, wat 'n onsekere verhouding tussen hom en die wêreld veroorsaak. Die navorser stem saam met Van der Poel (1997:12) en is van mening dat hierdie adollesente, vanweë hul negatiewe persepsie van die self, oor 'n lae selfbeeld kan beskik. Dit kan tot die disfunksionele interaksie tussen die mens en sy omgewing aanleiding gee, deurdad die adolescent homself van die samelewing kan isoleer, depressiewe gevoelens kan ervaar en swak verhoudings met belangrike ander kan sluit. Die adolescent met gesiggestremdheid se psigo-sosiale ontwikkeling ly dus daaronder.

Die kliniese voorstelling van atipiese ego-ontwikkeling by die adolescent met gesiggestremdheid kan nie met een spesifieke oorsaak van gesiggestremdheid geassosieer word nie, aldus Van der Poel (1997:13). Afwykende karaktereenskappe by die adolescent met gesiggestremdheid is te wyte aan sy gestremdheid en oneffektiewe psigo-sosiale stimulasie tydens die vroeë kinderjare. Daarom is dit

belangrik om altyd in gedagte te hou dat die effek wat gesiggestremdheid op die totale menswees van 'n adolessent het, van verskeie faktore afhang. Die belangrikste hiervan kan toegeskryf word aan die graad en aard van die verlies, die tyd van die gebeurtenis, asook die vermoë van ouers en familielede om in die spesifieke psigo-sosiale behoeftes van die adolessent met gestremdhede te voorsien. Daar kan nie algemeen aanvaar word dat 'n verbetering in sig die negatiewe invloed wat die gestremdheid op sy psigo-sosiale ontwikkeling het, sal verminder nie. 'n Wye verskeidenheid interne en eksterne faktore beïnvloed die adolessent se vermoë om met sy gestremdheid saam te leef en dit suksesvol te hanteer. Amatruda & Gesell (in Van der Poel, 1997:13) stem hiermee saam: "Even though surgical intervention may improve visual ability, it would not necessarily favour development."

Die navorser stem saam met Van der Poel (1997:13) in hierdie verband en kom tot die gevolgtrekking dat 'n adolessent met gesiggestremdheid se psigo-sosiale ontwikkeling onafhanklik staan van sy gebrek. Indien 'n kind met gesiggestremdheid reeds van jongs af die nodige hulp en ondersteuning van sy familie en vriende kry en die kans gegun word om sy gebrek ten volle te aanvaar, sal hy suksesvolle mens-in-omgewing-passing ervaar.

Die huis, skool en portuurgroep is die drie belangrikste sisteme in die adolessent se leefwêreld wat 'n invloed op sy psigo-sosiale ontwikkeling het. Dit sal vervolgens bespreek word.

3.3 Invloed van die huis, skool en portuurgroep op die adolessent

Bykomend tot die fisieke en geestesveranderinge is daar ook ander invloede wat op die adolessent inwerk, soos sy sosiale lewe, emosionele verbintenisse, huislike omstandighede, toekomsverwagtinge en aanpassingsmoontlikhede in die wêreld van die volwassene (Vaughan, 1995:9).

Alhoewel die invloed van die huis, skool en portuurgroep op die adolessent afsonderlik bespreek gaan word, is daar tog 'n sterk verband tussen hierdie rigtinggewende faktore in die jongmens se lewe. Daarom moet verwag word dat daar 'n mate van oorvleueling kan plaasvind. Almal speel egter 'n rol in die adolessent se ontwikkeling tot volwassenheid. So sal die atmosfeer wat die ouers in die huis skep, asook hul houding teenoor hul kind in sy adolessente fase, sy skoolloopbaan beïnvloed (Vaughan, 1995:23).

Die navorser voeg by dat die huis, skool en portuurgroep ook 'n rol speel ten opsigte van sy voorbereiding vir en toetreding tot die samelewing. Al drie invloedsfere kan dus meewerk om die adolessent doeltreffend tot volgroeide mens te laat vorder.

3.3.1 Huis

Vaughan (1995:12) meld dat met die adolessent se strewe na 'n eie identiteit en die ontwaking van 'n gevoel van selfstandigheid, dit kan gebeur dat hy in botsing met sy ouers en ander lede van sy gesin kom. Dit kan tot ernstige spanning in die gesin lei. Die ouers is bekommerd as hul dogter in die aand na 'n partytjie wil gaan en hulle nie weet wie haar maats is nie. Dan wil die ouers haar ook nie net tot sekere vriende beperk nie, maar ook ten opsigte van die tyd wanneer sy huis toe kom. Verder kan die moeder ook ontevrede wees met die dogter se kleredrag, haarstyl en so meer. Dit bring egter ook by adolessente probleme mee wanneer hulle aan die een kant lojaal teenoor hul ouers en aan die ander kant insiklik teenoor hul portuurgroep wil wees. Hulle is geneig om hul portuurgroep te kies, wat dikwels ontsteltenis by hul ouers kan veroorsaak.

Die navorser is van mening dat ouerlike verwaarlosing of 'n ongesonde verhouding tussen ouers ernstige emosionele ontwrigting by die jeugdige kan veroorsaak. Ouers dink soms dat hulle hul rusies en onenigheid vir hul kinders kan wegsteek, maar hulle onderskat die fyn vermoë van 'n kind om dit agter te kom. Ouers moet ook deurgaans noue kontak met die skool hê sodat probleme wat met die adolessent ervaar word, wedersyds bespreek en aangespreek kan word. Indien ondersteuning benodig word, behoort die adolessent op die skool en gesin te kan staatmaak. Die rol van die skool sal nou bespreek word.

3.3.2 Skool

Die skoolsisteem het 'n groot invloed op die ontwikkeling van die adolessent. Vaughan (1995:13) is egter ook van mening dat die skool tydens die adolessent se selfstandigwording emosionele probleme aan hom kan besorg. Konflik kan veroorsaak word as 'n senior leerling dink dat 'n onderwyser hom onbillik behandel. Baie adolessente het nogal 'n sterk regverdigheidsgevoel. Hier moet die dissiplinêre aspek van die onderwyssituasie egter keer dat sake nie hand-uit ruk nie. Moontlik kan die onervarenheid en onrypheid van die jong seun of meisie veroorsaak dat hy of sy 'n skewe beeld van die onderwyser kry. Besondere takt en omsigtigheid van die onderwyser se kant is nodig om die groeiende jeugdige se emosionele probleme te hanteer.

Die navorser is van mening dat enige skool nie net vir die skolastiese vordering van sy leerlinge voorsiening behoort te maak nie, maar hom ook in sy program moet toelê op die verskillende dienste wat vir sy leerders se liggaamlike en geestelike groei sorg. Dit sluit onder meer terapeutiese versorging in. Hierby kom 'n goed georganiseerde buitemuurse program. By die breë ontwikkeling van die leerder moet dit as prioriteit gestel word dat hy matriek moet slaag as dit enigszins moontlik is. Dit sal vir hom die deur tot verdere studie of werk open. Die personeel speel ook 'n baie belangrike rol in die kind se ontwikkeling tot volwassenheid. Leerkragte moet dus vanselfsprekend toegerus wees vir hul taak. Hulle

het die mag om die kind te beïnvloed. (Vergelyk Vaughan, 1995:26.) By die skool is die adolessent ook voortdurend in aanraking met sy portuurgroep. Vriende vorm 'n onlosmaaklike deel van die adolessent se lewe en is op hierdie stadium vir die jong volwassene van kardinale belang. Daarby is die adolessent op hierdie ouderdom baie beïnvloedbaar. Die invloed van die portuurgroep op die adolessent sal vervolgens bespreek word.

3.3.3 Portuurgroep

Vaughan (1995:11) argumenteer dat daar gewoonlik 'n sterk gevoel van samehorigheid by adolessente, veral by die 15- en 16-jariges, is. Die 17- en 18-jariges begin al na 'n eie identiteit soek, maar ook by hulle is die groepsgevoel nog sterk. Daar is 'n drang om mekaar se gewoontes en gedragspatrone, soos kleredrag, haarstyl, musiekkeuse en so meer, na te volg. Beide die seun en die meisie wil konformeer om nie "uit" te voel nie. Veral binne die portuurgroep wil niemand "anders" wees nie. Groepe vergader gewoonlik op vasgestelde tye by sosiale plekke. Dikwels word hegte vriendskapsbande gesmee wat tot in die volwasse stadium voortduur en selfs tot gelukkige huwelike lei.

Die navorser kom tot die gevolgtrekking dat dit te begrype is dat daar dus heelwat beïnvloeding onder mekaar kan plaasvind, wat goeie én slegte gevolge kan hê. Maats met twyfelagtige motiewe kan nadelig op die ander inwerk, veral as daar swakkeres wat beïnvloedbaar is, teenwoordig is. 'n Gesonde en gedissiplineerde huislike agtergrond kan 'n belangrike rol speel om verkeerde beïnvloeding teen te werk.

Afgesien van die emosionele probleme wat deur die huis en die skool veroorsaak kan word, kan daar ook spanning in die adolessent se gemoed ontstaan as sy eie portuurgroep hom nie in die groep wil aanvaar nie. Dit is seker die ergste wat met hom kan gebeur - erger nog as verwerping by die huis of skool. Dit kan later ook sy skoolwerk beïnvloed en selfs sy algemene ontwikkeling benadeel (Vaughan, 1995:13).

Die navorser kom tot die gevolgtrekking dat al hierdie omstandighede by die huis, skool en in sy vriendekring 'n situasie kan skep wat die adolessent stuurs, nukkerig, onaangenaam en onrustig maak. Dit kan verder tot 'n gevoel van eensaamheid lei, wat nadelig op sy alledaagse lewe kan inwerk. Hier moet sy ouers of desnoods 'n simpatieke onderwyser 'n rol speel om hom in sy nood by te staan. Dit is belangrik om nooit te vergeet dat wat vir 'n volwassene onbenullig mag voorkom, vir die groeiende jongmens ernstige sake kan wees nie. As hy nie hulp kry nie, word hy 'n ongelukkige kind wat voel dat hy nie aanvaar word nie. Om verstoot te word, is die ergste wat met hom kan gebeur.

3.4 Samevatting

In hierdie hoofstuk is die ontwikkeling van die normale adolessent en dié met gesiggestremdheid, asook die invloed van die huis, skool en portuurgroep op die adolessent, bespreek.

Adolessensie is die ontwikkelingsfase tussen die individu se kinderjare en volwassenheid en strek vanaf puberteit op ongeveer 11 of 12 jaar tot die laat tienerjare op ongeveer 19 jaar. Die adolessensie-periode is egter nie altyd vry van pyn, stres en verwarring nie, aangesien groot psigiese en fisiese veranderinge tydens hierdie tydperk plaasvind. Die normale adolessent en dié met visuele probleme se ontwikkeling is ten opsigte van die volgende aspekte bespreek: fisies, kognitief, moreel, sosiaal, selfkonsep en identiteit, seksueel en psigo-sosiaal. Die navorser is van mening dat adolessensie 'n normale lewensfase is wat vir die meeste individue aangenaam en lewensverrykend is. Weens die komplekse ontwikkelingsstake wat bemeester moet word, het dit egter ook die potensiaal om probleme en wanaanpassing in te hou.

Bykomend tot die fisieke en geestesveranderinge, is daar ook ander invloede wat op die adolessent inwerk, soos sy huislike omstandighede, skool en portuurgroep. 'n Gesonde verhouding tussen die adolessent en sy ouers sal bydra tot stabiliteit en iets konstant in sy lewe waaraan hy gedurende hierdie verwarrende tydperk kan vashou. Die skoolsisteem het ook 'n groot invloed op die ontwikkeling van die adolessent. Dit is belangrik dat die skool sy verantwoordelikheid ten opsigte van die invloed wat dit op die adolessent het, sal besef. Die breë ontwikkeling van die leerder moet as prioriteit gestel word, waar matriek geslaag moet word as dit enigsins moontlik is en liggaamlike en geestelike groei bevorder moet word. Leerkragte moet dus vanselfsprekend toegerus wees vir hul taak en moet besef dat hulle die mag het om die kind te beïnvloed. Daar is gewoonlik 'n sterk samehorigheidsgevoel onder adolessente en die portuurgroep speel 'n baie belangrike rol tydens hierdie fase. Beide die seun en die meisie wil konformeer om nie "uit" te voel nie. Veral binne die portuurgroep wil niemand "anders" wees nie. Dit is dus verstaanbaar dat daar heelwat beïnvloeding onder mekaar kan plaasvind, wat goeie én slegte gevolge kan hê. 'n Gesonde en gedissiplineerde huislike agtergrond kan egter 'n belangrike rol speel om negatiewe beïnvloeding teen te werk.

Ter afsluiting voeg die navorser by dat die behoefte om geborge te voel, die keersy van hierdie jongmens se lewe is. Dit beteken om in 'n omgewing van veiligheid en sekuriteit te beweeg. *Geborgenheid* word verder deur Vaughan (1995:15) omskryf as die belewing van onbevangingheid, tevredenheid, kalmte en die versekering om iewers tuis te voel. *Onbevangingheid* beteken om sonder vrees te wees. *Tuiswees* beteken om beide in sy huis en tussen sy portuurgroep, en selfs tussen sy meerderes, nie bedreig te voel nie. Geborgenheid impliseer ook dat die jongmens sy daaglikse bestaan as aangenaam, gelukkig en vriendelik moet beleef. Hy moet vergenoegd voel, kan ontspan en vry wees van konflikte. Dit veronderstel ook emosionele stabiliteit wat tot uitwaartse eksplorاسie kan lei. Hy sal

wye sosiale belangstellings toon en in staat wees om goed met ander te kan saamwerk. (Vergelyk Vaughan, 1995:15.)